

Sergiusz Czarzasty

"Książka w rogatywce" – najcenniejsze zbiory biblioteczne zgromadzone w wojskowych księżnicach w Polsce i na świecie

Nowa Biblioteka. Usługi, Technologie Informacyjne i Media nr 3 (22), 61-80

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Sergiusz Czarzasty

Zakład Bibliotekoznawstwa
Instytut Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej
Uniwersytet Śląski w Katowicach
e-mail: s.czarzasty@gmail.com

„Książka w rogatywce” – najcenniejsze zbiory biblioteczne zgromadzone w wojskowych księżnicach w Polsce i na świecie

Abstrakt: Celem artykułu jest omówienie najcenniejszych kolekcji bibliotecznych o tematyce wojskowej, znajdujących się w księżnicach wojskowych w Polsce i na świecie. Przedstawiona została historia Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Warszawie w kontekście gromadzenia przez ponad 90 lat najcenniejszych zbiorów bibliotecznych związanych z wojskiem polskim i szeroko rozumianymi naukami o wojskowości. W dalszej części artykułu zaprezentowano księgozbiory bibliotek wojskowych (ze szczególnym uwzględnieniem zbiorów specjalnych) funkcjonujących na całym świecie. W ostatniej części omówiono działalność cyfrowych bibliotek wojskowych.

Słowa kluczowe: Biblioteki cyfrowe. Biblioteki wojskowe. Centralna Biblioteka Wojskowa. Zbiory cyfrowe

Pojęcie i typologia zbiorów specjalnych gromadzonych w polskich księżnicach wojskowych

Do zbiorów specjalnych zalicza się na ogół najcenniejsze dokumenty biblioteczne wyodrębnione z ogólnego zasobu, m.in.: rękopisy, rysunki, grafikę artystyczną, mikrofilmy, kopie cyfrowe, nagrania dźwiękowe i audiowizualne zapisane na różnych nośnikach, a także starodruki, mapy, afisze, nuty, plakaty i opisy patentowe [11, s. 147]. Dokumenty biblioteczne wyodrębnione w zasobie zbiorów specjalnych w swojej treści odnoszą się do piśmiennictwa wojskowego, parami-

litarneho, szeroko rozumianych nauk o wojskowości, historii Polski i wojska polskiego, przepisów i regulaminów wojskowych, a także tradycji wojskowych [3, s. 115]. Po 1945 r. w Polsce można wyróżnić trzy podstawowe rodzaje bibliotek wojskowych: księżnice naukowe, fachowe oraz oświatowe – wszystkie przechowują zbiory specjalne (najwięcej jest ich w bibliotekach fachowych, następnie w naukowych, a najmniej w oświatowych). Dokumenty biblioteczne zaliczane do tego typu materiałów zaspokajają potrzeby specyficznej grupy czytelników, korzystających z bibliotek wojskowych. Pracownicy głównej księżnicy wojska polskiego gromadzą najcenniejszą spuściznę narodu polskiego związaną z wojskiem polskim. W wojskowych zbiorach specjalnych znajdują się m.in.: rękopisy, starodruki, wydawnictwa kartograficzne, zbiory ikonograficzne, dokumenty życia społecznego, zbiory muzyczne i audiowizualne, a niekiedy także medale/odznaczenia. W wojskowych bibliotekach naukowych przechowuje się również materiały cenne ze względów historycznych, ale w profilu gromadzenia zbiorów w większym stopniu przywiązuje się wagę do dokumentów specjalnych, które mogą być pomocne w opracowaniu publikacji naukowych związanych z obronnością naszego kraju oraz ułatwiają proces kształcenia w szkoleniu wojskowym. W bibliotekach tych rzadziej spotyka się rękopisy, starodruki, materiały ikonograficzne, dokumenty życia społecznego, grafikę artystyczną itp. O wiele więcej jest za to współczesnych materiałów kartograficznych, opisów patentowych, regulaminów, instrukcji i wszelkiego rodzaju dokumentów audiowizualnych i cyfrowych. W zasobach księżnic fachowych przeważają zbiory specjalne niezbędne w cyklu szkoleń wojskowych podnoszących kwalifikacje żołnierzy wojska polskiego. Zgodnie z *Projektem Instrukcji o prowadzeniu bibliotek fachowych* ustawodawca w rozdziale poświęconym gromadzeniu zbiorów, w artykule 26, punkt 1, podpunkt 3, zaznaczył, że w wojskowych księżnicach fachowych będą (a właściwe są) gromadzone zbiory specjalne. Do kategorii zbiorów specjalnych zostały zaliczone wydawnictwa audiowizualne, normalizacyjne i elektroniczne. Przedstawiony katalog można poszerzyć o wojskowe produkty kartograficzne, takie jak mapy topograficzne, lotnicze i cyfrowe [15]. Do materiałów specjalnych można także zaliczyć regulaminy i instrukcje wojskowe. Podobne uregulowania dotyczące typów zbiorów specjalnych znalazły się także w *Instrukcji o prowadzeniu wojskowych bibliotek oświatowych*. W punkcie 2 paragrafu 33 określono, że w księżnicach takich mogą być gromadzone wydawnictwa audiowizualne (taśmy, kasety, płyty), dokumenty życia społecznego oraz dokumenty utrwalone na nośnikach informacji innych niż papierowe [7].

Centralna Biblioteka Wojskowa – rys historyczny

Główna księżnica wojska polskiego została utworzona na podstawie rozkazu Ministra Spraw Wojskowych z 13 czerwca 1919 r. [4]. Genezy tej instytucji można doszukiwać się w strukturach bibliotecznych istniejących w czasie I wojny światowej przy polskich instytucjach wojskowych i paramilitarnych. W literaturze przedmiotu uważa się, że najważniejszą księżnicą, którą można uznać za pierwowzór Centralnej Biblioteki Wojskowej, była Biblioteka Komisji Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu w Warszawie, powstała w 1917 r. Na koniec 1918 r. jej zbiory szacowano na: 3076 książek, 23 czasopisma i 200 map [8]. Zasób ten posłużył jako zaczątek zbiorów Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Warszawie (dalej: CBW) [13, s. 15–17]. Kres działalności CBW w okresie międzywojennym przyniosły działania wojenne w czasie kampanii wrześniowej. W wyniku ciężkich bombardowań stolicy przez niemieckie lotnictwo w dniach 26–27 września 1939 r. budynek biblioteki został zniszczony przez pożar. Utracono wówczas bezpowrotnie unikatowy zasób stanowiący wielowiekową spuściznę narodu polskiego [5, s. 20]. Pozostałości zbiorów głównej księżnicy wojska polskiego trafiły do różnych miejsc. Część przetrwała do 1944 r. w zasobie Biblioteki Ordynacji Krasieńskich, nieliczne materiały zostały wywiezione do Oliwy (Heeresarchiv – Zweigstelle Danzig), Adeliny (Adelsdorf) oraz Görbetsch niedaleko Frankfurtu nad Odrą [13, s. 15–17]. Szacuje się, że z ponadpółmilionowego zasobu przetrwało jedynie 8000 jednostek bibliotecznych z zasobu ogólnego i około 3000 ze zbiorów rapperswilskich [10, s. 112–113]. Po zakończeniu II wojny światowej władze komunistyczne powierzyły misję odbudowy głównej księżnicy wojska polskiego mjr. Tadeuszowi Makowskiemu, który od 12 czerwca 1945 r. pełnił funkcję jej dyrektora. Dzięki niemu oraz gronu nowych i byłych pracowników zasób biblioteki szybko się powiększał. Niestety, utrwalenie się władzy komunistycznej po 1947 r. miało negatywny wpływ na funkcjonowanie biblioteki, która była postrzegana jako ostatni „relikt armii II Rzeczypospolitej”. Po niszczycielskiej lustracji zbiorów, dokonanej pod koniec lat czterdziestych XX w., na początku lat pięćdziesiątych XX w. księżnica została rozformowana, a jej zasób miał uzupełnić zbiory Biblioteki Oświatowej Domu Wojska Polskiego. Biblioteka jako samodzielna instytucja została ponownie reaktywowana po odwilży październikowej dzięki staraniom mjr. Makowskiego i nowego marszałka Polski, Mariana Spychalskiego [18, s. 13–14]. Od połowy lat pięćdziesiątych XX w. do dziś CBW funkcjonuje jako główna księżnica wojska polskiego i kluczowy element w sieci bibliotek armii polskiej [14, s. 535–542].

Zbiory specjalne w zasobie CBW do 1939 r.

Od początków istnienia CBW jej pracownicy starali się w różny sposób pozyskiwać najcenniejsze materiały biblioteczne związane z dziejami wojska polskiego i historią Polski. Pomimo dużych problemów lokalowych już w pierwszych latach istnienia powstał Oddział Map, od 1927 r. funkcjonujący jako Oddział Kartograficzny. Wyodrębniono dział rękopisów z własną czytelnią i gabinetem rycin. Dla najcenniejszych kolekcji przeznaczono oddzielne pomieszczenia i katalogi. Dużą wagę przywiązywano także do ochrony zbiorów, które z dzisiejszej perspektywy można uznać za zbiory specjalne. Od 1927 r. funkcjonował Dział Konserwacji Druków, zapoczątkowano współpracę z Pracownią Chemiczną Muzeum Rolnictwa. Od 1931 r. uruchomiono introligatornię [3, s. 115].

Zbiory specjalne w okresie międzywojnia pozyskiwano w różny sposób, szczególne znaczenie miały dary. Przed 1923 r. udało się pozyskać do zasobu m.in.:

- księgozbiór po prof. Czarkowskim z Krakowa;
- księgozbiór po mec. Wróblewskim z Wilna;
- kilkaset dzieł z zakresu historii wojskowości z księgozbioru Michała Sokolnickiego.

W 1925 r. do zasobu biblioteki trafiły m.in.:

- księgozbiór po mec. Adolfie Peplowskim, liczący ponad 2000 tomów;
- 103 tomy pochodzące z zasobu Biblioteki Korpusu Kadetów z Kalisza. Księgozbiór ten został sprzedany przez wdowę po senatorze Stanisławie Narzymskim, a ofiarowany Bibliotece przez sędziego Bergmana¹;
- kilkadziesiąt dzieł i map z księgozbioru Biblioteki hrabiego Krystiana Ożarowskiego, przekazanych przez Zdzisławę Heydel z Brzóz;
- 10 000 woluminów wywiezionych przez armię carską z terenów Galicji, odzyskanych na mocy traktatu ryskiego, dzięki staraniom Edwarda Kuntzego.

W kolejnych latach do biblioteki przekazano m.in.:

- 376 pozycji dotyczących powstania styczniowego, przekazanych przez Bronisława Ussa;
- unikatowe zbiory związane z powstaniem wielkopolskim z 1848 r. oraz udziałem Wielkopolan w powstaniu styczniowym, ofiarowane przez anonimowego darczyńcę;

¹ Autorzy w źródłach nie podają imion wymienionych osób.

- wiele map i dzieł należących do gen. Franciszka Rohlanda, uczestnika bitwy pod Olszynką Grochowską, oraz część archiwum rodzinnego z lat 1817–1833, ofiarowanych przez Helenę Rohlandową, wdowę po wnuku generała. W archiwum znalazły się unikatowe dokumenty opisujące działania dowodzonej przez generała samodzielnej grupy operacyjnej, w czasie powstania listopadowego walczącej na Litwie, oraz korespondencja generała z władzami pruskimi, dotycząca internowanych żołnierzy.

Bibliotekarze wojskowi starali się również odzyskać księgozbiory stanowiące niegdyś zbiory polskich bibliotek wojskowych. W 1928 r. do CBW trafiło 1100 tomów tworzących zasób Biblioteki Generalnej Kwaternistrzostwa Generalnego. Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego przekazała CBW 179 dzieł i 13 czasopism wojskowych z drugiej połowy XVIII i z pierwszej połowy XIX w. Pozyskane zostały także pozostałości zasobu Biblioteki Szkoły Aplikacyjnej, przechowywane w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego [6, s. 27–31].

Do najcenniejszych depozytów zgromadzonych w CBW w latach 1919–1939 można zaliczyć m.in.: Polskie Archiwum Wojenne, zasoby z muzeum i biblioteki w Rapperswilu oraz Archiwum Biblioteki Batignolskiej. Z inicjatywy prof. Władysława Semkowicza i dr. Stefana Vrtela-Wierczyńskiego do księżnicy przekazano na zasadach depozytu wieczystego Polskie Archiwum Wojenne. Zbiory te liczyły: 444 rękopisy, 4203 tomy czasopism, 84 507 wycinków prasowych, 29 998 odezów i afiszy, 7073 broszury oraz liczne mapy, pocztówki i klisze. W 1927 r. do zasobu trafił księgozbiór Muzeum Polskiego w Rapperswilu. Zbiór ten obejmował: 91 382 druki, 27 097 rękopisów, 22 735 rycin i sztychów, 1433 mapy, 9690 fotografii oraz 1147 nut [13, s. 11]. Rok później zbiory rapperswilskie liczyły: 53 886 tomów druków, 2514 rękopisów; 2814 arkuszy map; 148 atlasów; 12 315 sztychów; 9661 fotografii, 2809 nut [8]. W 1929 r. Biblioteka Narodowa jako odrębny depozyt przekazała księżnicy Archiwum Biblioteki Batignolskiej około 500 pak rękopisów związanych z działalnością polskiej emigracji z lat 1831–1870. W 1933 r. Ministerstwo Spraw Wojskowych ofiarowało dokumenty Komisji Kwalifikacyjnej Weteranów Powstań Narodowych z lat 1831, 1848, 1863. Dokumentacja ta obejmowała spisy weteranów, ich korespondencję, Archiwum Komisji Odznaczeń Weteranów, teki życiorysów 4013 weteranów uznanych przez Komisję oraz teki 3500 osób nieuznanych za weteranów [13, s. 9–12]. Na przełomie 1938 i 1939 r. w zasobie CBW znajdowało się ponad 500 000 różnego typu jednostek bibliecznych [8].

Zbiory specjalne w zasobie CBW w czasach współczesnych (po 1945 r.) – ujęcie ilościowe

Po zakończeniu II wojny światowej władze wojskowe podjęły decyzję o odbudowie polskiego bibliotekarstwa wojskowego. Ważnym elementem sieci bibliotek wojskowych miała pozostać Centralna Biblioteka Wojskowa. Po perturbacjach organizacyjnych na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych XX w., bibliotekarzom wojskowym udało się odbudować zasoby głównej ksiąźnicy wojskowej. W tabeli 1. pokazano wzrost ogólnej liczby materiałów w zasobie CBW oraz materiałów zaklasyfikowanych do zbiorów specjalnych.

Tabela 1. Dane dotyczące rocznego wzrostu zbiorów CBW z uwzględnieniem m.in. zbiorów specjalnych

Rok	Woluminy* ogółem / druki zwarte	Czasopisma	Zbiory specjalne, w tym: mapy, atlasy, rękopisy, fotografie, druki ulotne i afisze, wycinki z prasy itp.
I 1947	44 900 woluminów oraz 200 tytułów czasopism		brak danych
IV 1947	49 953 woluminy znajdowały się w zasobie, 19 056 woluminów zinwentaryzowano i skatalogowano oraz 220 000 woluminów zabezpieczono		brak danych
1963	169 530 woluminów, w tym: 126 984 woluminy druków zwartych	38 010 woluminów	4536 zbiorów kartograficznych
1965	200 018 jednostek bibliotecznych ogółem, w tym: 143 969 woluminów druków zwartych	50 433 woluminy	5616 zbiorów kartograficznych
1976	316 357 jednostek bibliotecznych ogółem, w tym: 171 041 woluminów druków zwartych	100 018 woluminów	45 298 jednostek bibliotecznych zbiorów specjalnych
1979	350 264 jednostki biblioteczne ogółem, w tym: 185 976 woluminów druków zwartych	107 230 woluminów	57 058 jednostek bibliograficznych zbiorów specjalnych
1984	398 675 jednostek ewidencyjnych ogółem, w tym: 207 728 druków zwartych	120 501 wydawnictw ciągłych	70 446 jednostek zbiorów specjalnych

1987	419 150 jednostek ewidencyjnych ogółem, w tym: 218 050 druków zwartych	124 644 druki ciągłe	76 456 jednostek zbiorów specjalnych
1990	440 278 jednostek ewidencyjnych ogółem, w tym: 228 415 woluminów druków zwartych	128 713 jednostek druków ciągłych	83 150 jednostek zbiorów specjalnych
1994	500 444 jednostki biblioteczne ogółem, w tym: 238 488 woluminów druków zwartych	133 847 jednostek bibliotecznych druków ciągłych	128 109 jednostek bibliotecznych zbiorów specjalnych
1998	535 562 jednostki biblioteczne ogółem, w tym: 258 576 druków zwartych	138 222 druki ciągłe	138 735 zbiorów specjalnych i 29 CD-ROM-ów

* Autorzy Kalendarium CBW wymiennie stosują różne jednostki.

Źródło: [8].

Pierwsze poświadczone informacje dotyczące zasobu CBW po II wojnie światowej pochodzą z 1945 r. Niestety, niewiele wiadomo na temat zbiorów specjalnych, które przetrwały, ewentualnie zostały pozyskane do zasobu do końca lat pięćdziesiątych XX w. Do końca lat sześćdziesiątych XX w. w strukturze organizacyjnej biblioteki istniał jedynie dział zajmujący się kartografią. Szacuje się, że pod koniec 1945 r. w zbiorach głównej ksiąźnicy wojska polskiego znajdowało się około 5000 jednostek ewidencyjnych. Na zasób ten składały się głównie materiały przejęte z Biblioteki Muzeum Wojska Polskiego (głównie dublety), zbiory Biblioteki Belwederskiej Marszałka Józefa Piłsudskiego (602 woluminy) oraz zbiory Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych (129 woluminów). Etapowo przejmowano także część zasobu Archiwum Wojskowego w Oliwie (podczas wojny filii Centralnego Archiwum Wojskowego Rzeszy w Poczdamie), do ksiąźnicy trafiły także 24 worki z książkami z Biblioteki Narodowej. Były to ocalone materiały ze zbiorów CBW [8]. Lata 1947–1957 to czas systematycznego niszczenia zasobu CBW przez władze komunistyczne – ze zbiorów ksiąźnicy usuwano materiały niepoprawne politycznie. W pierwszej kolejności na przemiał trafiły wydawnictwa Instytutu Badań Najnowszej Historii Polski (od 1936 r. Instytutu Józefa Piłsudskiego). W 1948 r., zgodnie z instrukcją Głównego Zarządu Polityczno-Wychowawczego,

z księgozbioru CBW zostały wyłączone książki z gryfami „ściśle tajne”, „tajne”, „do użytku służbowego” – przekazano je do Głównego Zarządu Informacji WP. Z katalogu działowego wyeliminowano wszystkie książki budzące zastrzeżenia (około 4000 woluminów) i zgromadzono je w odrębnym katalogu – „książki Z”. Szacuje się, że do zasobu Biblioteki Oświatowej Domu Wojska Polskiego ze zbiorów CBW trafiło: 176 617 woluminów, w tym skatalogowanych 50 795 woluminów druków zwartych i 13 798 woluminów czasopism. Informacje na temat zbiorów specjalnych w dokumentach bibliotecznych pojawiają się dopiero od początku lat siedemdziesiątych XX w., kiedy w strukturze organizacyjnej księżnicy został wyodrębniony dział zbiorów specjalnych i rozpoczęto prace mające na celu wyselekcjonowanie najcenniejszych materiałów z zasobu ogólnego biblioteki. Dane zamieszczone w tabeli 1. ilustrują systematyczny wzrost tego typu zbiorów w zasobie CBW. Na szczególną uwagę zasługują dane z 1994 r. Zasób CBW przekroczył wtedy 500 000 jednostek bibliotecznych, dorównując pod względem liczby materiałów bibliotecznych zasobowi międzywojennej CBW. Należy podkreślić, że tyle jednostek bibliotecznych zgromadzono w ciągu 50 lat. Wojskowym bibliotekarzom z okresu międzywojnia w o wiele trudniejszych warunkach ekonomicznych i geopolitycznych udało się ten pułap zbiorów osiągnąć w ciągu niespełna 20 lat. W tabeli 2. przedstawiono informacje dotyczące zbiorów CBW, ze szczególnym uwzględnieniem zbiorów specjalnych.

Tabela 2. Ujęcie ilościowe zbiorów CBW w XXI w., ze szczególnym uwzględnieniem zbiorów specjalnych

Rok	Jednostki ewidencyjne ogółem*	Druków zwartych	Druków ciągłych	Zbiory specjalne
2006	594 755	288 405	144 655	161 695
2007	601 131	294 385	145 442	161 304
2008	608 210	298 955	146 313	162 942
2009	613 958	301 896	146 962	165 100
2010	622 551	308 998	147 928	165 625
2011	631 532	315 579	150 207	165 746
2012	641 880	323 128	151 136	167 616
2013	651 590	329 123	153 011	169 456
2014	659 345	333 757	154 686	170 902

* Liczba jednostek ewidencyjnych nie obejmuje zbiorów Wypożyczalni Sztabu Generalnego.

Źródło: [17].

Dane zamieszczone w tabeli 2. wskazują na systematyczny wzrost liczby zbiorów specjalnych. W tabeli 3. przedstawiono dane dotyczące funduszków i liczby zbiorów specjalnych pozyskiwanych co roku do zasobu CBW.

Tabela 3. Środki finansowe przeznaczone na pozyskiwanie zbiorów specjalnych oraz liczba jednostek bibliotecznych zbiorów specjalnych, zasilających zasób CBW w latach 2007–2014

Rok	Kwoty przeznaczone na zakup zbiorów specjalnych	Liczba zbiorów specjalnych pozyskanych do zasobu
2007	141 465,16 zł	2 006
2008	230 510,74 zł	1 784
2009	8 000 zł	1 512
2010	254 611,8 zł	1 230
2011	475 255,64 zł	1 617
2012	208 478,24 zł	1 870
2013	602 747,92 zł	1 443
2014	422 809,54 zł	3 087

Źródło: [17].

Z danych przedstawionych w tabeli 3. wynika jednoznacznie, że nakłady finansowe na zakup zbiorów specjalnych pochłaniają większą część budżetu biblioteki na pozyskiwanie materiałów bibliotecznych. Z roku na rok do zasobu CBW trafia coraz więcej materiałów tego typu, a w skali całego zasobu zbiory specjalne stanowią ponad 27% wszystkich dokumentów [16]. Pod koniec 2014 r. w zbiorach specjalnych CBW znajdowało się: 960 rękopisów, 3300 starodruków, 34 000 fotografii, 39 000 jednostek ewidencyjnych materiałów kartograficznych, 1500 jednostek ewidencyjnych grafiki, 2000 druków ulotnych, 49 000 pocztówek, 500 ikonografii, 1900 plakatów, 4900 pocztówek, 800 jednodniówek, 73 000 dokumentów życia społecznego, 125 jednostek ewidencyjnych muzykaliów, 387 jednostek ewidencyjnych źródeł na nośnikach CD, 271 jednostek ewidencyjnych dokumentów zapisanych na dyskietkach oraz 1666 jednostek ewidencyjnych mikroform [17].

Zbiory specjalne w zasobie CBW w czasach współczesnych (po 1945 r.) – ujęcie jakościowe

Zbiory specjalne trafiają do zasobu CBW w różny sposób, na ogół poprzez zakupy, dary oraz wymiany biblioteczne. Przykładowo ponad 13 000 arkuszy współczesnych map wojskowych w ramach egzemplarza obowiązkowego przekazał Zarząd Topograficzny WP. Dzięki nawiązaniu współpracy z polską emigracją wojskową do zasobu ksiąźnicy w ostatnich latach udało się pozyskać m.in. kolekcję lotniczą (fotografie sprzętu lotniczego z lat 1914–1960) zgromadzoną przez Józefa Tomankiewicza. Waław R. Wybraniec przekazał albumy fotograficzne dotyczące polskiego lotnictwa z czasów II wojny światowej. Bezcenne mikrofilmy zawierające dokumentację z zapisami książek lotów polskich dywizjonów walczących u boku RAF-u oraz zmikrofilmowane dokumenty znajdujące się w Public Record Office w Londynie przekazał Tadeusz Szlenkier. Dzięki zakupom do zasobu trafiły m.in. materiały związane z Korpusami Kadetów z lat 1918–1939; zbiór dokumentów dotyczących 17. Dywizji Piechoty otrzymano od Mirosławca Mozdyniewicza; pozyskano także spuściznę po płk. Józefie Margulesie, zawierającą prace własne, wspomnienia i relacje osób z działalności konspiracyjnej podczas II wojny światowej, powstania warszawskiego, oraz kartoteki żołnierzy 1. Armii WP.

Współcześnie w ksiąźnicy istnieje 20 rodzajów zbiorów specjalnych zinwentaryzowanych w 45 księgach inwentarzowych. Do lat pięćdziesiątych w Bibliotece nie był wyodrębniony zasób zbiorów specjalnych. Jednym z pierwszych etapów wydzielenia tego typu zasobów było założenie oddzielnych ksiąg inwentarzowych dla zbiorów kartograficznych, a pod koniec lat sześćdziesiątych XX w. – dla grafik i fotografii. W następnych latach rozpoczęto wydzielenie z zasobu głównego dokumentów życia społecznego, ekslibrisów, ikonografii, druków ulotnych, starodruków i jednodniówek. Zbiory te zostały zinwentaryzowane w osobnych księgach. Głównym kryterium, na podstawie którego pracownicy grupowali poszczególne zbiory specjalne, był ich format oraz data powstania.

W dziale rękopisów najcenniejszymi materiałami są dokumenty królewskie, z najstarszym rękopisem pochodzącym z 1569 r. Jest to przywilej nadany przez króla Zygmunta Augusta Reinholdowi Krakaw, dotyczący dostaw owsa dla armii. Dokument ten jest opatrzony pieczęcią królewską i podpisem króla. Innymi bezcennymi rękopisami są akty prawne pochodzące z czasów panowania Stanisławca Augusta Poniatowskiego, dotyczące m.in. dymisji ze służby wojskowej oficerów: Teodora de Glodena, kapitana Batalionu Lekkiej Piechoty Woj-

ska Polskiego z 1793 r., kapitana Gustawa de Broemse, Franciszka Ossolińskiego, gefrajtra Korpusu Kadetów z rangą chorążego z 1783 r. Unikatowymi dokumentami w tych zbiorach są także: *Uniwersał na Seymik do obierania Kommissarzy Cywilno-Woyskowych z 1789 r.*, list do hetmana wielkiego litewskiego Michała Kazimierza Ogińskiego z 1783 r. oraz pismo z 1771 r. o nadanie wójtostwa podpułkownikowi Karolowi Szuszkowskiemu. Kolejną grupę dokumentów specjalnych w dziale rękopisów stanowią patenty oficerskie. Na bogatą kolekcję tego typu materiałów składają się patenty wydane przez gen. Tadeusza Kościuszkę, gen. Tomasza Wawrzeckiego i gen. Władysława Andersa, księcia Józefa Poniatowskiego, wielkiego księcia Konstantego, marszałka Józefa Piłsudskiego, prezydenta Ignacego Mościckiego. Osobne miejsce w zbiorach specjalnych CBW zajmują tzw. kolekcje generalskie. Składa się na nie wiele pamiątek po generałach wojska polskiego związanych z ich służbą w wojsku i życiem prywatnym – są to głównie dokumenty osobiste i wojskowe, publikacje naukowe i biograficzne, korespondencja czy fotografie. W zasobach CBW znajdują się m.in. pamiątki po gen. Juliuszu Rómmlu (dowódcy Armii „Łódź” w czasie kampanii wrześniowej), gen. dyw. Franciszku Skibińskim, gen. bryg. Jerzym Grobickim, gen. bryg. Janie Emilianie Wosmeku, gen. dyw. pilocie Janie Freyu-Bieleckim. Unikatowe pamiętniki i rękopisy rodziny Jaszowskich zostały przekazane do biblioteki wraz z całym archiwum rodzinnym. Płk Józef Jaszowski był wieloletnim dowódcą półbaterii rakietników konnych w czasach Królestwa Polskiego. Dokumenty z archiwum rodzinnego pochodzą z czasów Królestwa Polskiego, powstania listopadowego i powstania styczniowego. W zbiorach specjalnych CBW przechowywany jest także jedenastotomowy *Codex diplomaticus, oder Urkunden so die Pommersch-Rugianisch Und Caminsche auch andere benachbarte Lande angehen*. To ponad 2000 rękopiśmiennych odpisów dokumentów z lat 1270–1590, dotyczących Pomorza Zachodniego, zebranych przez Fryderyka von Dregera, radcę w służbie księcia Fryderyka Wilhelma. W dziale rękopisów gromadzone są także relacje, pamiętniki i dokumenty osobiste uczestników walk i jeńców z I i II wojny światowej oraz spuścizna po gen. Władysławie Sikorskim, kpt. Zbigniewie Janickim, płk. Witoldzie Komierowskim, płk. Władysławie Romanie, płk. Mieczysławie Mozdyniewiczzu czy pierwszym dyrektorze CBW, ppłk. prof. Marianie Łodyńskim. W zasobie tym przechowywany jest unikatowy zbiór gazetek ściennych Armii Polskiej na Bliskim Wschodzie. Wydzielono także archiwum płk. Apoloniusza Zawilskiego, na które składają się relacje uczestników kampanii wrześniowej oraz archiwum środowiska 27. Wołyńskiej Dywizji Piechoty.

Zbiory starodruków tworzy ponad 3300 bezcennych prac historycznych, traktatów wojskowych, regulaminów i instrukcji. Jedną z najważniejszych prac dotyczących wojskowości jest inkunabuł z 1497 r. *Liber chronicarum* autorstwa Hartmanna Schedla. Z polskich publikacji unikatowa jest *Taktyka* Józefa Łęskiego z 1794 r. Z XVI w. w zasobie biblioteki znajduje się m.in. pierwsza praca z zakresu medycyny wojskowej, *De bona militum valetudine conservanda liber* Antona Schneebergera, wydana w 1564 r. przez Łazarza Andrysowica w Krakowie. W zbiorach starodruków przechowywana jest także jedna z pierwszych polskich prac o tematyce wojskowej, *Pospolite ruszenie bojne y sprawne iako uczynić* Piotra Grabowskiego, wydana w 1595 r. w Wilnie. Z XVII w. udało się pozyskać unikatowe dzieło Kazimierza Siemienowicza, *Artis magnae artilleriae pars prima*, napisane w Holandii na prośbę króla Władysława IV, wydane w 1650 r. w Amsterdamie. W zbiorach księżnicy znajduje się pierwodruk i dwa bezcenne siedemnastowieczne tłumaczenia tego dzieła na język niemiecki i francuski oraz bardzo rzadkie tłumaczenie angielskie z 1729 r. Wśród regulaminów wojskowych wymienić można m.in. *Artykuły wojenne hetmańskie autoritate seymu aprobowane*, wydane w 1609 r. we Lwowie. W 2002 r. do zasobu trafiło 115 woluminów starodruków z Wojskowego Instytutu Historycznego.

Na kolekcję kartografii składa się pokaźna liczba map luźnych oraz wspaniałe atlasy starodruczne. W zasobie znajduje się m.in. atlas wykonany przez znanego holenderskiego kartografa, żeglarza, hydrografa i sternika Lucasa J. Waghenara pt. *Spiegel der Zeevaert* (Amsterdam 1600–1603). Do księgozbioru CBW pozyskano jeden z trzech zachowanych egzemplarzy tego dzieła, pozostałe są przechowywane w Bibliotece Narodowej Francji oraz w British Museum. W zbiorach głównej księżnicy wojska polskiego znajduje się także siedem z dziewięciu tomów atlasu świata, *Atlas Maior* Joana Blaeu, wydanego w latach 1662–1664 w 300 egzemplarzach. Inną słynną pracą kartograficzną zakupioną do zbiorów jest *Theatrum Orbis Terrarum* (Antwerpia 1570), autorstwa słynnego kartografa Abrahama Orteliusa. Bogatą szatę graficzną posiada *Atlas sive cosmographicae meditationes* wykonany przez Gerarda Mercatora. Wśród autorów pokaźnej kolekcji map luźnych należy wymienić: Jana J. Kantera, Bartłomieja Folina, Giulia Sanuta, Daniela F. Sotzmanna, Wacława Grodeckiego, Andrzeja Pogrąbkę czy Johna Speeda. Osobny podzespół w zbiorach kartograficznych tworzą głównie dwudziestowieczne mapy topograficzne i operacyjne, opracowane i wydane przez Wojskowy Instytut Geograficzny.

Najliczniejszą grupę materiałów specjalnych w zbiorach CBW stanowią dokumenty życia społecznego, m.in.: odezwy, proklamacje pol-

skich organizacji wojskowych, dekrety, zarządzenia władz zaborczych z I wojny światowej, rozporządzenia i rozkazy niemieckich władz okupacyjnych z lat 1939–1945, afisze, tablice poglądowe, jednodniówki i plakaty. Wśród najcenniejszych druków ulotnych można wyróżnić m.in. 35 dokumentów z powstania kościuszkowskiego, w tym *Uniwersał połaniecki* z 1794 r.

Wśród plakatów i afiszy na uwagę zasługują prace artystów, takich jak: Władysław Teodor Benda, Witold Gordon (z I wojny światowej), Edmund John, Tadeusz Gronowski, Felicjan Szczęsny Kowarski, Kamil Mackiewicz oraz Stanisław Sistrzeńcewicz (z czasów wojny polsko-bolszewickiej). Oddzielną grupę stanowią plakaty z lat 1918–1939, II wojny światowej czy Polski Ludowej. Na zbiory ikonograficzne składają się m.in.: grafiki, fotografie, pocztówki i ekslibrisy bibliotek i instytucji wojskowych. W zasobie znajduje się pokaźna kolekcja grafiki polskiej, m.in.: akwatinty Fryderyka Dietricha przedstawiające żołnierzy i oficerów z czasów powstania listopadowego, staloryty Antoniego Oleszczyńskiego, barwne litografie Mieczysława Wodnickiego z czasów Księstwa Warszawskiego, prace Leopolda Gottlieba, Leona Wyczółkowskiego, Franciszka Jaźwieckiego, Wincentego Wodzinowskiego z czasów Legionów Polskich, akwarele i rysunki wykonane tuszem autorstwa Bronisława Gembarzewskiego i Karola Lindera oraz litografie Stanisława Gepnera. Odrębną kolekcję stanowią cimelia (grafiki obozowe i jenieckie z II wojny światowej) na czele z teką akwareli i pastelii wykonanych w oflagu Murnau przez kpt. Józefa Ślósarczyka. Fotografie przedstawiają m.in. uroczystości wojskowe, święta państwowe, dokumentują życie szkół wojskowych i jednostek wojskowych. Na zbiór fotografii składają się m.in. albumy z czasów I wojny światowej dotyczące Legionów Polskich oraz okresu międzywojnia (np. *Kompania Zamkowa Prezydenta Rzeczypospolitej, Rewia Kawalerii w Krakowie 1933 roku*). Na uwagę zasługują również klisze szklane przedstawiające walki I, II i III Brygady Legionów Polskich. Z czasów II wojny światowej w zasobie fotografii znajduje się bogata kolekcja propagandowych zdjęć niemieckich oraz zdjęcia z oflagów. W zbiorach przechowywane są także pocztówki – ich tematyka odnosi się do wydarzeń z czasów I wojny światowej (m.in. pocztówki legionowe), walk o niepodległość naszego kraju, wiele jest również pocztówek alegorycznych i satyrycznych. Specyficzną grupą w zbiorach specjalnych są dokumenty dotyczące życia i działalności patrona biblioteki – marszałka Józefa Piłsudskiego. Przykładowo w 2008 r. do zbiorów trafiły cztery cenne plakaty z wizerunkiem patrona [3, s. 118–120].

Zagraniczne biblioteki wojskowe a zbiory specjalne

W polskiej literaturze tematu bardzo trudno znaleźć kompleksowe informacje na temat zagranicznych księżnic o profilu wojskowym. Głównym źródłem wiedzy pozostają publikacje na stronach internetowych poszczególnych bibliotek czy akademii wojskowych, jednak w porównaniu z informacjami zamieszczanymi przez portal CBW jest ich zdecydowanie zbyt mało.

Biblioteka Akademii Wojskowej West Point

W 1802 r. na terenie stanu Nowy Jork powołano Akademię Wojskową West Point, a wraz z nią powstała biblioteka wojskowa. W 1838 r. wybuchł pożar, który strawił m.in. budynek biblioteki (większość zbiorów uratowano). W ciągu 3 lat Amerykanie wybudowali nowy, o wiele większy gmach biblioteki [9, s. 21–45]. Zbiory Biblioteki Akademii West Point na przełomie 2011 i 2012 r. liczyły ponad 310 000 pozycji oraz około 4000 dokumentów wydanych na nośnikach DVD. Najcenniejsze zbiory zostały pogrupowane w kolekcje. Do najważniejszych można zaliczyć: materiały z wojny amerykańsko-hiszpańskiej z 1898 r., kolekcję listów z czasów wojny secesyjnej oraz tzw. kolekcje generalskie, w tym pamiątki po gen. Ulyssesie S. Grancie, gen. George'u S. Pattonie, dokumenty po gen. Johnie T. Pitmanie jr. W bibliotece przechowywane są również cenne zbiory rękopisów, np. list Thomasa Sully'ego z 1832 r., w którym zlecił on wykonanie portretu prezydenta Jamesa Monroe. Dużą wagę przywiązuje się do materiałów dotyczących historii samej szkoły. Systematycznie digitalizowane są raporty roczne oraz pamiętnik kadetów uczestniczących w konfliktach zbrojnych w XIX w. W zasobach znajduje się także obszerna korespondencja Charlesa Austina Bootha oraz wspomnienia i korespondencja z czasów wojny amerykańsko-hiszpańskiej. Ponadto dokumenty po gen. Fredericku A. Stevensie i gen. George'u S. Blanchardzie oraz wspomnienia żołnierzy uczestniczących w walkach oraz zawieszeniu sztandaru na górze Suribachi nad wyspą Iwo Jima. Zbiory specjalne uzupełnia ponad 30 000 map i rysunków. Tylko w 2012 r. ze zbiorów specjalnych skorzystało ponad 10 000 użytkowników, co stanowiło około 30% wszystkich osób odwiedzających bibliotekę. Zbiory specjalne znajdują się w Sali im. Thomasa Jeffersona [19].

Biblioteka Akademii Obrony Bułgarii im. G.S. Rakovskiego

Pracownicy biblioteki kontynuują tradycję zapoczątkowaną przez swoich kolegów z Biblioteki Szkoły Wojennej Jej Królewskiej Mości cara Borysa III z okresu międzywojnia. W zasobie księżnicy znajduje się ponad 420 000 jednostek ewidencyjnych. W dziale historycznym zgromadzono ponad 250 000 materiałów, głównie z XIX i XX w., dotyczących wojskowości i historii Bułgarii [1]. W księżnicy przechowywane są kolekcje związane z działalnością takich oficerów, jak: Nikoła Jekow, Georgi Wazow, Władimir Wazow, Danaił Nikołajew, Borys Drangow. Oprócz kolekcji generalskich w zbiorach znajdują się kolekcje regulaminów, instrukcji, praw wojskowych z najstarszymi datowanymi od 1878 r. Gromadzone są także pamiątki po żołnierzach bułgarskich walczących na frontach w XIX i XX w. W oddzielnych zasobach przechowywana jest rosyjska literatura wojskowa oraz dokumenty i materiały z wojny rosyjsko-tureckiej (1877–1878). Na zbiór dokumentów z tej wojny składa się 97 tomów, w tym m.in.:

- *Kolekcja materiałów poświęconych wojnie rosyjsko-tureckiej prowadzonej na Półwyspie Bałkańskim w latach 1877–1878* (Petersburg 1900–1911);
- 9 woluminów *Opisów wojny rosyjsko-tureckiej na Półwyspie Bałkańskim w latach 1877–1878*, publikowanych od 1901 do 1913 r.;
- 6 woluminów *Kolekcji pamiątek po oficerach biorących udział w wojnie rosyjsko-tureckiej w latach 1877–1878*, wydanych pod koniec lat osiemdziesiątych XIX w.

Do najcenniejszych periodyków zgromadzonych w bibliotece zaliczyć można: „Wiadomości Wojskowe” (1892–1918); „Samoobronę” (1919–1940); „Żołnierzy” (1945–1951); „Magazyn Wojskowy” (1888–1947 i od 1992); „Kolekcje wojskowe” (1870–1915) i „Gazetę stołeczną” (1879–2002) [12].

Wojskowe biblioteki cyfrowe nową formą ochrony i udostępniania zbiorów wojskowych

Największym problemem osób prowadzących badania naukowe dotyczące księżnic wojskowych jest brak szczegółowych informacji na

temat nie tylko zasobu książnic tego typu, ale i samych bibliotek. Specyfika tego rodzaju struktur utrudnia czytelnikowi korzystanie ze zbiorów znajdujących się w książnicach wojskowych. Współcześnie, za sprawą publikacji w formie cyfrowej, najcenniejsze zbiory są zabezpieczone przed zniszczeniem, ale też, co ważne dla czytelników, umożliwia się do nich dostęp dzięki wojskowym bibliotekom cyfrowym.

Wojskowa Biblioteka Cyfrowa „Zbrojownia”

Wojskowa Biblioteka Cyfrowa „Zbrojownia” powstała z inicjatywy bibliotekarzy wojskowych. Dzięki tej platformie możliwa jest prezentacja elektronicznych wersji publikacji, głównie z zakresu dziedzictwa kulturowego związanego z wojskiem polskim, jego historią, ale także współczesnością. W ramach „Zbrojowni” zamieszczane są w formie zdigitalizowanej współczesne opracowania dotyczące nauk o bezpieczeństwie i nauk o obronności. Należy podkreślić, że intencją twórców tej książki było scalenie, a następnie rozpropagowanie zasobu cyfrowego kopii oryginalnych zbiorów związanych z wojskiem polskim, rozproszonych po kraju, oraz wspieranie działalności dydaktycznej i edukacyjnej skierowanej głównie do młodego pokolenia. Organizacyjnym koordynatorem WBC „Zbrojownia” jest Centralna Biblioteka Wojskowa, która utrzymuje także domenę biblioteki cyfrowej, zapewnia internetowe łącze oraz administruje jej systemem. Zasób i centralna infrastruktura WBC „Zbrojownia” są zlokalizowane na terenie CBW [2]. Użytkownicy korzystający ze „Zbrojowni” w styczniu 2016 r. mieli dostęp do 5750 dokumentów elektronicznych. Zbiory cyfrowe zostały podzielone na kolekcje. Z zasobu CBW udostępniono 5671 publikacji, kolekcja Sztabu Generalnego Wojska Polskiego liczy 3 dokumenty, na kolekcję Dowództwa Garnizonu miasta stołecznego Warszawy składa 27 publikacji. Publikowane zbiory Wojskowego Centrum Edukacji Obywatelskiej, składające się z 41 źródeł, zostały podzielone na następujące kategorie: publikacje związane z *Przeglądem Historyczno-Wojskowym* (4), *Kroniką Wojska Polskiego* (5), współczesnymi książkami (23), komiksami (9). W kolekcji poświęconej patronowi CBW udostępniono 73 dokumenty, z kolei zbiory instrukcji i regulaminów wojskowych liczą 841 publikacji. Zdigitalizowaną kolekcję CBW podzielono na kilka grup. W zbiorach specjalnych wyodrębniono następujące kategorie: rękopisy (14), starodruki (5), fotografie (32), albumy (13), fotografie luźne (12), kartografie (27), mapy (21), plany miast (5), atlasy (1), grafika (106), druki ulotne (54), pocztówki (126), ikonografia (13), plakaty (26), jednodziówki (76), dokumenty życia społecznego (28), wizerunki medali

(2), muzykalia (125) oraz wydawnictwa CBW (379). Od 1 września 2011 r. do stycznia 2016 r. z zasobów WBC „Zbrojownia” skorzystało 278 541 użytkowników [21].

United States Military Academy Library – Digital Collection

Większość najcenniejszych zbiorów zgromadzonych w Bibliotece Akademii West Point zdigitalizowano i udostępniono w bibliotece cyfrowej. Do 2013 r. w formie elektronicznej opracowano i udostępniono 700 listów z okresu wojny secesyjnej, kolekcję historycznych fotografii z XIX w. oraz zdjęcia dotyczące działalności akademii w XIX w., na czele z albumami – rocznikami kadetów, którzy ukończyli Akademię. Miesięcznie przygotowywano do udostępnienia w formie cyfrowej ponad 64 000 stron różnych dokumentów. Tylko listy z okresu amerykańskiej wojny domowej zajęły po opracowaniu ponad 120 GB [19]. Użytkownicy korzystający z United States Military Academy Library – Digital Collection mogą wybrać publikacje i materiały biblioteczne zgromadzone w 21 kolekcjach. Na szczególną uwagę zasługują m.in.: archiwalne raporty z działalności Akademii, zdigitalizowana wersja czasopism wydawanych w ramach działalności Akademii, zbiory kartograficzne, albumy klasowe, wizerunki pierścieni kadetów, rękopisy prac osób związanych z Akademią i osób postronnych piszących o niej itp. [20].

Podsumowanie

Zbiory specjalne zawsze zajmowały ważne miejsce w zbiorach bibliotek wojskowych. Podwaliny pod nie tworzyły zbiory kartograficzne. Od stuleci mapy stanowiły najważniejszą dokumentację wojskową, od której nieraz zależał wynik bitwy, kampanii, a nawet wojny. Oprócz zbiorów kartografii do zasobów księżnic wojskowych trafiały regulaminy i instrukcje wojskowe, a także traktaty i prace z zakresu wojskowości. Obecnie w bibliotekach wojskowych w zespołach zbiorów specjalnych gromadzi się różne materiały, w zależności od typu księżnicy. Dzięki digitalizacji z najcenniejszych i w wielu przypadkach niedostępnych materiałów coraz częściej mogą korzystać pasjonaci wojskowości i historii. Prowadząc badania nad bibliotekami wojskowymi, mogą stwierdzić, że tylko w przypadku CBW dzięki jej stronie internetowej mamy dostęp do wszechstronnych informacji na temat samej biblioteki, jej historii i zbiorów. W przypadku analogicznych struktur bibliotecznych

w Europie i na świecie w wielu wypadkach brak stron internetowych bądź informacje na nich zawarte są bardzo lakoniczne. W literaturze tematu brakuje również prac z zakresu bibliotekarstwa wojskowego w Polsce i na świecie².

Bibliografia

- [1] *Academic Library; historical facts and chief characteristics*. W: "G.S. Rakowski" National Defence Academy [online]. [Data dostępu: 29.12.2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://rnda.armf.bg/wp-content/uploads/000s/EN/About/Library/acad.php>.
- [2] *Centralna Biblioteka Wojskowa*. W: *Zbiory cyfrowe* [online]. [Data dostępu: 29.12.2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.cbw.pl/index.php/zbiory/zbiory-cyfrowe>.
- [3] Czekaj-Wiśniewska B.: *Zbiory Specjalne*. „Kwartalnik Bellona” 2009, wydanie specjalne, s. 115–122.
- [4] „Dziennik Rozkazów” 1919, nr 68, poz. 2213.
- [5] Figiel M.: *Konferencja nt. „Biblioteki warszawskie w latach 1939–1945”*. „Bibliotekarz” 2010, (4), s. 20–22.
- [6] Horodyska E.M.: *Centralna Biblioteka Wojskowa w latach 1919–1932 i jej rola w organizacji bibliotek wojskowych w Polsce*. Warszawa 1966.
- [7] *Instrukcja o prowadzeniu wojskowych bibliotek oświatowych o nr 382 z dnia 18 października 2011 roku* [online]. [Data dostępu: 29.12.2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://rsb.wp.mil.pl/>.
- [8] *Kalendarium CBW*. W: *O bibliotece* [online]. [Data dostępu: 29.12.2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://cbw.wp.mil.pl/pl/8.html>.
- [9] Kowalik T.K.: *Działalność dydaktyczno-wychowawcza Akademii Sił Lądowych Stanów Zjednoczonych w West Point w latach 1802–2002*. Warszawa 2008.
- [10] Lewak A.: *Straty Biblioteki Raperswilskiej w zbiorach rękopiśmiennych*. W: *Straty bibliotek i archiwów warszawskich w zakresie źródeł rękopiśmiennych*. Red. Kazimierz Konarski. Warszawa 1955.
- [11] Matwijów M.: *Zbiory Specjalne*. W: *Bibliotekarstwo. Nauka – Dydaktyka – Praktyka*. Red. A. Tokarska. Warszawa 2013, s. 143–155.

² W mojej ocenie można z dużym prawdopodobieństwem założyć, że ostatnie badania w holistyczny sposób ukazujące liczbę i zasoby tego typu księżnic dotyczą okresu międzywojennego. Zob. M. Łodyński: *Nowoczesne bibliotekarstwo wojskowe*. Kraków 1927.

- [12] *Military History Library* [online]. [Data dostępu: 29.12.2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://rnda.armf.bg/wp-content/uploads/000s/EN/About/Library/Istor.php>.
- [13] Piwowarska K.: *Zarys historii Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego*. „Kwartalnik Bellona”, wydanie specjalne 2009, s. 9–39.
- [14] Piwowarska K.: *Centralna Biblioteka Wojskowa im. Józefa Piłsudskiego w Warszawie*. „Forum Bibliotekarzy Medycznych” 2013, R. 6 (12), nr 2, s. 535–542.
- [15] *Projekt Instrukcji o prowadzeniu wojskowych bibliotek fachowych* [online]. [Data dostępu: 29.12.2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://rsb.wp.mil.pl>.
- [16] *Raporty ze sprawozdań rocznych wojskowych bibliotek naukowych, fachowych i ośrodków naukowej informacji wojskowej z lat 2010–2013* [online]. [Data dostępu: 29.12.2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://rsb.wp.mil.pl/>.
- [17] *Sprawozdania z działalności Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego za lata 2006–2014* [online]. [Data dostępu: 29.12.2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.cbw.pl/index.php/home/sprawozdania-roczne>.
- [18] Tanewski P.: *90 lat Centralnej Biblioteki Wojskowej*. „Poradnik Bibliotekarza” 2010, nr 1, s. 11–14.
- [19] *United States Military Academy Library 2011–2013* [online]. [Data dostępu: 29.12.2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.westpoint.edu/library/site%20documents/usmalibraryprogram1113.pdf>.
- [20] *United States Military Academy Library – Digital Collection; All Collections*. W: *United States Military Academy Library – Digital Collection* [online]. [Data dostępu: 29.12.2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://digital-library.usma.edu>.
- [21] *Wojskowa Biblioteka Cyfrowa “Zbrojownia”* [online]. [Data dostępu: 29.12.2015]. Dostępny w World Wide Web: <http://zbrojownia.cbw.pl:8080/dlibra/collectiondescription>.

Sergiusz Czarzasty

The Department of Library Science

The Institute of Library and Information Science

University of Silesia in Katowice

e-mail: s.czarzasty@gmail.com

**“The Book in a Four-Cornered Cap” –
the Most Valuable Collections in Military Libraries
in Poland and in the World**

Abstract: The aim of the article is to discuss the most valuable military-related collections held in military libraries in Poland and in the world. The article will present the history of the Marshal Piłsudski Central Military Library in Warsaw (henceforth referred to as CBW) in the context of the most valuable collections associated with the Polish army and the broadly conceived military sciences that were gathered during the period of more than ninety years. The further part of the article provides a few examples to present the collections of military libraries (with particular reference to special collections), functioning all over the world. The final part of the article will discuss the activities of the digital military libraries.

Keywords: Central Military Library. Digital collections. Digital libraries. Military libraries